

УДК 316.25::159.935::347.72036

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

Застело А.О.

I. Вступ

На сьогодні вчені досліджують різні види безпеки: політичну, соціальну, гуманітарну, економічну, військову, правову, енергетичну, науково-технічну, кадрову, інформаційну, інтелектуальну, культурну, демографічну, медичну, генетичну та ін. З позиції такого підходу психологічну безпеку можна розглядати як соціальну безпеку у взаємозв'язку з інформаційними, гуманітарними, медичними та іншими видами.

Сучасний стан наукової розробленості проблеми свідчить, що у вітчизняній психології та психологічних розробках ближнього зарубіжжя безпека не була предметом самостійного психологічного дослідження.

Українські науковці вивчали психологічні та психофізіологічні аспекти безпеки праці, життєдіяльності людини та особистості безпеки (Г.О. Балл, П.С. Перепелиця, І.П. Пістун, В.В. Рибалко, Г.В. Сілін, М.К. Хобзей та ін.).

Значну кількість досліджень із цієї проблеми проведено російськими психологами, у працях яких висвітлені питання психологічної й інформаційної безпеки людини й суспільства (І.О. Баєва, О.Є. Войскунський, Г.В. Грачов, Г.М. Зараковський, І.К. Мельник, А.Ю. Моздаков, І.М. Панарін, С.Ю. Решетіна, В.М. Розін, Г.Л. Смолян, Ю.М. Тугушева, Н.Л. Шликова та ін.), проблемі психологічного захисту особистості (Р.А. Зачепицький, А. Єремєєва, Т.С. Кабаченко, Е. Кіршбаум, Т.І. Колеснікова та ін.).

Психологічну безпеку особистості, її зв'язок з різними аспектами життєдіяльності та професійної діяльності людини, вивчали зарубіжні вчені: Р. Hofer, А.Н. Maslow, R. Plutchic, Н.Р. Conte, Е. Vilag та ін.

II. Постановка завдання

Сучасний розвиток психології зумовлює потребу більш повного дослідження цього феномену в психологічному й соціально-психологічному аспектах. Отже, мета статті – розкрити весь спектр підходів, які стосуються проявів психологічної безпеки людини.

III. Результати

Зважаючи на недостатнє дослідження проблеми психологічної безпеки особистості, актуальним є аналіз наукових праць у різних галузях сучасної науки щодо його визначення. У сучасній довідковій літературі це поняття визначається з огляду на те, який саме прояв безпеки вивчається дослідником, а саме:

- безпека – стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує; безпечний – який не

приховує в собі небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки; якому не загрожує небезпека, гарантований від небезпеки; який не завдає, не повинен завдавати [2];

- безпека – відсутність небезпеки, схоронність, надійність; безпечний – незагрозливий, що не може заподіяти зла або шкоди, нешкідливий, збережений, вірний, надійний [16];
- безпека – стан, при якому не загрожує небезпека, тобто є захист від небезпеки; безпечний – той, що не загрожує небезпекою, той, що захищає від небезпеки [7];
- безпека – стан, почуття, засіб захисту від небезпеки, шкоди; безпечний – захищений від небезпеки або шкоди, який не призводить до фізичної шкоди, неушкоджений; стабільний і свобода від страху або тривоги [1];
- безпека – засоби та заходи, які спрямовані на збереження життя, здоров'я, волі й власності громадян.

Отже, схожі уявлення про безпеку в тлумаченні різномовних словників визначають схожі уявлення про безпеку, визначними характеристиками якої є: а) стан захищеності особистості; б) відсутність загрози; в) перебування поза небезпекою.

Основну увагу зацентовано на емоційному стані людини, що відображає нешкідливе, надійним існування, не виключаючи можливості його зміни. Для соціально-психологічного обґрунтування категорії безпеки, на нашу думку, необхідним є аналіз її генези від біологічного до соціального розуміння. Доцільним у цьому аналізі має бути й визначення специфічних зв'язків з іншими категоріями, які дадуть підстави для розуміння ролі й механізмів розвитку безпеки в життєдіяльності людини.

Потреба в безпеці – основна соціальна потреба людини, що сформувалася на межі інстинктивного й свідомого. Будь-який контакт із природними або соціальними явищами людина інтуїтивно або свідомо оцінювала з погляду можливої загрози та забезпечення безпеки. Всі біологічні об'єкти, особливо досить високого рівня розвитку, стикаються з неусвідомленою потребою захисту. Основа процесу розвитку людини в історичному вимірі – це потреба в поліпшенні умов виживання, а в основі цього лежить зв'язок між працею й захищеністю окремої людини та соціуму будь-якого рівня, тобто їхньою безпекою [11]. Прагнення людини до безпеки в соціумі перетворює її

на соціальне (суспільне) явище. Саме завдяки безпеці, основу якої становить діяльність взаємодія, те або інше суспільство може жити, змінюватися й розвиватися.

А. Маслоу вказував, що при відносному задоволенні фізіологічних потреб з'являється нова група потреб: потреб у безпеці (захищеності; стабільності; залежності; захисту; відсутності страху, тривоги й хаосу; потреби в структурі, порядку, законі й обмеженнях тощо). На його думку, організм може бути цілком захоплений ними, вони можуть бути факторами, що майже винятково організують поведінку, які мобілізують на службу собі всі сили організму, і в цьому випадку ґрунтовно можна визначити організм у цілому як механізм, що прагне до безпеки; і говорити про рецептори, ефектори, інтелект та інші можливості, які слугують, у першу чергу, інструментами пошуку безпеки. Практично все інше стає менш важливим, ніж безпека й захист (навіть іноді фізіологічні потреби, які, будучи задоволеними, тепер недооцінюються). Людину в такому стані, якщо він набуває дійсно крайньої й хронічної форми, можна визначити як індивіда, що існує тільки заради безпеки [6].

Потребу в безпеці А. Маслоу розглядав як активний та основний фактор, що мобілізує ресурси організму лише в дійсно надзвичайних обставинах, таких як війна, стихійні лиха, зростання злочинності, дезорганізація суспільства, катастрофа влади, хвороба (невроз, ушкодження мозку) або стійко несприятливі ситуації. Від зазначав, що для більшості людей існує загроза, що хаос або нігілізм здатні призвести до регресії від вищих потреб до більш насущних потреб у безпеці. Він вказував, що потреби в безпеці можуть стати досить актуальними щоразу, коли на соціальній сцені виникає реальна загроза закону, порядку, владі, суспільству.

За К. Хорні, поведінкою людини керують прагнення до безпеки й прагнення задоволення своїх бажань. Ці прагнення часто призводять до зіткнення й виникає певна суперечність, що спричиняє невротичний конфлікт. У людини з'являється прагнення придушити таку конфліктну ситуацію, що зумовлює формування в неї певних способів чи стратегій поведінки. При цьому виділяються такі типи поведінки людини: 1) невротичне прагнення до любові як засобу забезпечення безпеки в житті; 2) невротичне прагнення до влади як подолання страху й ворожого ставлення до людей, бажання ізоляції від людей; 3) невротична покірність або визнання своєї безпорадності [4].

У віковій психології зазначається, що конструктивний розвиток дитини прямо пов'язаний з потребою в безпеці, тобто для дитини важливо бути бажаною, любимою, захищеною від ворожого світу. У задово-

ленні цієї потреби дитина повністю залежить від своїх батьків. Багато чинників впливає на активізацію потреби дитини в безпеці, відчуття її незахищеності: нестійка й навіжена поведінка оточення, насмішки, невиконання обіцянок, занадто часте опікування, а також надання явної переваги її братам і сестрам. Однак основним результатом такої поведінки з боку батьків є розвиток у дитини установки базальної ворожості. У цьому випадку дитина залежить від батьків і відчуває щодо них почуття образи.

Базальна тривога – інтенсивне й універсальне відчуття відсутності безпеки – одне з основних положень концепції К. Хорні. На її погляд, базальна тривога в дитини призводить до формування неврозу в дорослому житті. Щоб подолати базальну тривогу, дитина змушена вдаватись до різних захисних стратегій [8].

До окремої групи наукових досліджень можна віднести певні розробки проблематики, що пов'язані з психологічним і соціальним аспектами безпеки життєдіяльності та праці. Г.Л. Смолян, Г.М. Зараковський визначають безпеку як відсутність небезпеки для всіх соціальних суб'єктів: особистості, суспільства й держави. На думку Е.А. Дорофєєва, А.В. Злобіна, безпека життєдіяльності – це умови праці, побуту й дозвілля людини, її навколишнього природного, виробничого, побутового середовища, а також способи реалізації індивідуальних можливостей, особистих і групових інтересів, що запобігають або усувають можливість негативного впливу на соціум і його структури. П.С. Перепелица, В.В. Рибалка вказують, що безпека життєдіяльності людини – це відсутність недопустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання шкоди організму людини в будь-яких умовах її існування [12; 15].

У працях М.А. Котик розмежовано поняття захищеність і безпека. Під захищеністю автор розуміє здатність людини не тільки протидіяти виробничим небезпекам, але, насамперед, не породжувати своєю діяльністю проявів цих небезпек і їхньої реалізації. Водночас безпеку необхідно розглядати як результат активної предметної діяльності людини. Таким чином, захищеність – це потенційні можливості психіки людини протистояти небезпекам, її можна розглядати як один з можливих, але обов'язково гарантованих варіантів реагування на небезпеку, а безпека – результати практичної реалізації цих можливостей [5].

Ми можемо відзначити, що актуальні теоретико-методичні наукові дослідження психологічних проблем безпеки людини (особистості) були досліджені наприкінці ХХ ст. у працях Г.В. Грачова, І.К. Мельника, І.М. Панаріна, С.Ю. Решетини, С.К. Рощина, Г.Л. Смоляна, В.А. Сосніна та ін.

Термін психологічна безпека було введено С.К. Рошніним і В.А. Сосніним як стан суспільної свідомості, в якому суспільство в цілому й кожна окрема особистість сприймають існуючу якість життя як адекватну та надійну, оскільки вона створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян сьогодні й дає їм підстави для впевненості в майбутньому. І.М. Панарін опублікував результати наукових досліджень психологічної безпеки військовослужбовців [9; 14].

Дещо пізніше Г.В. Грачев та І.К. Мельник, розглядаючи різноманітні аспекти інформаційного впливу як на сучасне суспільство в цілому, так і на конкретну особистість, вивчали інформаційно-психологічну безпеку особистості. Інформаційно-психологічну безпеку особистості вони визначали як певний стан захищеності психіки особистості від дії різноманітних інформаційних факторів, що перешкоджають або утруднюють формування й функціонування адекватної інформаційно орієнтовної основи соціальної поведінки людини в цілому й життєдіяльності в суспільстві, а також адекватної системи її суб'єктивного (особистісних, суб'єктивно-особистісних) ставлення до навколишнього світу й самої до себе. У більш широкому значенні інформаційно-психологічну безпеку особистості можна розуміти як стан захищеності особистості, що забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта й можливостей розвитку в умовах інформаційної взаємодії з навколишнім середовищем [3].

З позиції авторів, у біосоціальній природі психіки людини містяться внутрішні джерела загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості, в особливостях її формування й функціонування, індивідуально особистісних характеристиках індивіда. Тому люди відрізняються ступенем сприйнятливості до різних інформаційних впливів, можливостями аналізу й оцінювання інформації, що надходить, тощо. Також в основі вразливості інформаційно-психологічному впливу властиві для більшості людей певні загальні характеристики й закономірності функціонування психіки.

IV. Висновки

Отже, можна стверджувати, що проблема психологічної безпеки особистості, на сьогодні є недостатньо вивченою. Зазвичай визначення цього феномену зумовлено напрямом й метою певного дослідження. Аналіз наукових праць свідчить, що безпека в сучасному суспільстві завжди пов'язана із системою життєдіяльності людини. Відтак, за умов побудови системи безпеки необхідно враховувати захист й реалізацію життєво важливих потреб та інтересів особистості, забезпечення її свободи, тобто формування й розвиток психологічної безпеки особистості.

Аналіз сутності та змісту поняття безпеки дає нам можливість визначити психологічну безпеку особистості як складну багаторівневу динамічну систему, яка визначає рівень суб'єктивної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень свого функціонування, спроможність усвідомлення чинників і механізмів усунення зовнішніх та внутрішніх загроз, а також можливість збереження оптимального стану функціонування взаємодії в різних площинах соціально-психологічного простору життєдіяльності.

Вивчення особливостей процесу формування психологічної безпеки особистості дасть змогу виявити сукупність стійких мотивів професійної діяльності, які необхідні для визначення умов ефективної взаємодії людини в різних площинах її взаємодії. Це важливо тому, що методи й способи створення умов для взаємодії можуть суперечити закономірностям формування психологічної безпеки особистості, що призводить до деструктивних психологічних змін і є актуальною проблемою на сьогодні. Суперечність виявляється, зокрема, через те, що досягнення та можливості не узгоджуються із життєдіяльністю та поглядами людини.

Література

1. Большой оксфордский толковый словарь английского языка = Oxford School Dictionary : [45 000 слов и выражений] / под ред. А. Делаханти, Ф. Макдональда. – М. : Астрель ; АСТ, 2005. – 807 с.
2. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Грачев Г. Манипулирование личностью: Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия : монография / Г. Грачев, И. Мельник. – М. : Ин-т философии РАН, 1999. – 235 с.
4. Корольчук М.С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / М.С. Корольчук. – К. : ІНКОС, 2002.
5. Котик М.А. Психология и безопасность / М.А. Котик. – Таллинн : Время, 1987. – 404 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : [80 000 слов и фразеологических выражений] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд. – М. : Смысл, 1997. – 944 с.
8. Основи адміністративного менеджменту : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / [Б.В. Новіков та ін.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 560 с.
9. Панарин И.Н. Информационно-психологическое обеспечение национальной

- безопасности России / И.Н. Панарин. – М. : Основа, 1998.
10. Пістун І.П. Працездатність та здоров'я людини : навч. посіб. / І.П. Пістун. – Л. : Афіша, 2003. – 280 с.
 11. Приходько І.І. Гносеологія проблеми психологічної безпеки особистості в сучасних наукових дослідженнях / І.І. Приходько // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти : матеріали науково-практичної конференції (24 квітня 2009 р.). – Х. : ХНУВС, 2009. – С. 183–188.
 12. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / [Г.О. Балл та ін. ; ред. П.С. Перепельця, В.В. Рибалко]. – Хмельницький : Універ, 2001. – 330 с.
 13. Решетина С.Ю. Информационно-психологическая безопасность личности (контуры проблемы) / С.Ю. Решетина, Г.Л. Смолян // Проблемы информационно-психологической безопасности : сборник статей и материалов конференции. – М. : Изд-во Ин-та психологии РАН, 1996. – С. 18–26.
 14. Рошин С.К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С.К. Рошин, В.А. Соснин // Российский монитор. – 1995. – № 6.
 15. Смолян Г.Л. Информационно-психологическая безопасность (определение и анализ предметной области) / Г.Л. Смолян, Г.М. Зараковский, В.М. Розин, А.Е. Войскунский. – М. : ИСА РАН, 1997. – 52 с.
 16. Толковый словарь русского языка : Современ. версия. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 575 с.

Застело А.О. Психологічні аспекти визначення безпеки особистості

Анотація. У статті висвітлено проблеми визначення поняття безпеки в загальнонауковому та психологічному аспектах. Психологічний зміст безпеки розглянуто з позиції безпеки життєдіяльності, безпеки особистості й соціально-психологічної безпеки.

Ключові слова: безпека, психологічна безпека, захищеність, загроза, особистість, інформаційно-психологічна безпека.

Застело А.А. Психологические аспекты определения безопасности личности

Аннотация. Статья посвящена проблемам определения понятия безопасности в общенаучном и психологическом аспекте. Психологическое содержание безопасности рассматривается с позиции безопасности жизнедеятельности, безопасности личности и социально-психологической безопасности.

Ключевые слова: безопасность, психологическая безопасность, защищенность, угроза, личность, информационно-психологическая безопасность.

Zastelo A. Psychological aspects of human security

Annotation. Article deals with problems of definition of security in general scientific and psychological aspects. We consider the psychological content of security from the perspective of life safety, personal safety, social and psychological security.

Key words: safety, psychological safety, security, threat, identity, information and psychological safety.